

DE LIBERALE KIJK OP HET VERFLETSEN VAN DE SDAP

Over de kloof tussen LSP en SDAP in het interbellum

P.G.C. van Schie

De liberalen gingen de verkiezingen van 1918 verdeelder dan ooit in. Hun kiezersaandeel werd gehalveerd en verspreidde zich over maar liefst zeven partijen, elk van uiterst geringe omvang. Een lichtpuntje in de duisternis was dat de beroerde uitkomst van de verkiezingen de aanzet vormde tot besprekingen over een eenheidsformatie. In 1921 verenigden alle liberalen, op de vrijzinnig-democraten na, zich in de Vrijheidsbond, die in de jaren dertig onder de naam Liberale Staatspartij (LSP) opereerde. Historici hebben deze partij grotendeels genegeerd. Als ze er al aandacht aan schonken, dan deden ze haar af als een club van heren zonder gevoel voor de om hen heen veranderende wereld, socialistenvreterstout court. Alleen al het zien van een rode vlag zou in de hersens van deze heren een chemische reactie teweeg hebben gebracht, die hun gelaat een eendere kleur bezorgde. In deze bijdrage wordt onderzocht wat er van dit (voor)oordeel waar is. Waren de liberalen inderdaad zo afkerig van de Sociaal-Democratische Arbeiderspartij (SDAP), dat het proces waarin deze partij zich van een revolutionair-marxistische tot een gematigd democratische partij omvormde, hun ontging?

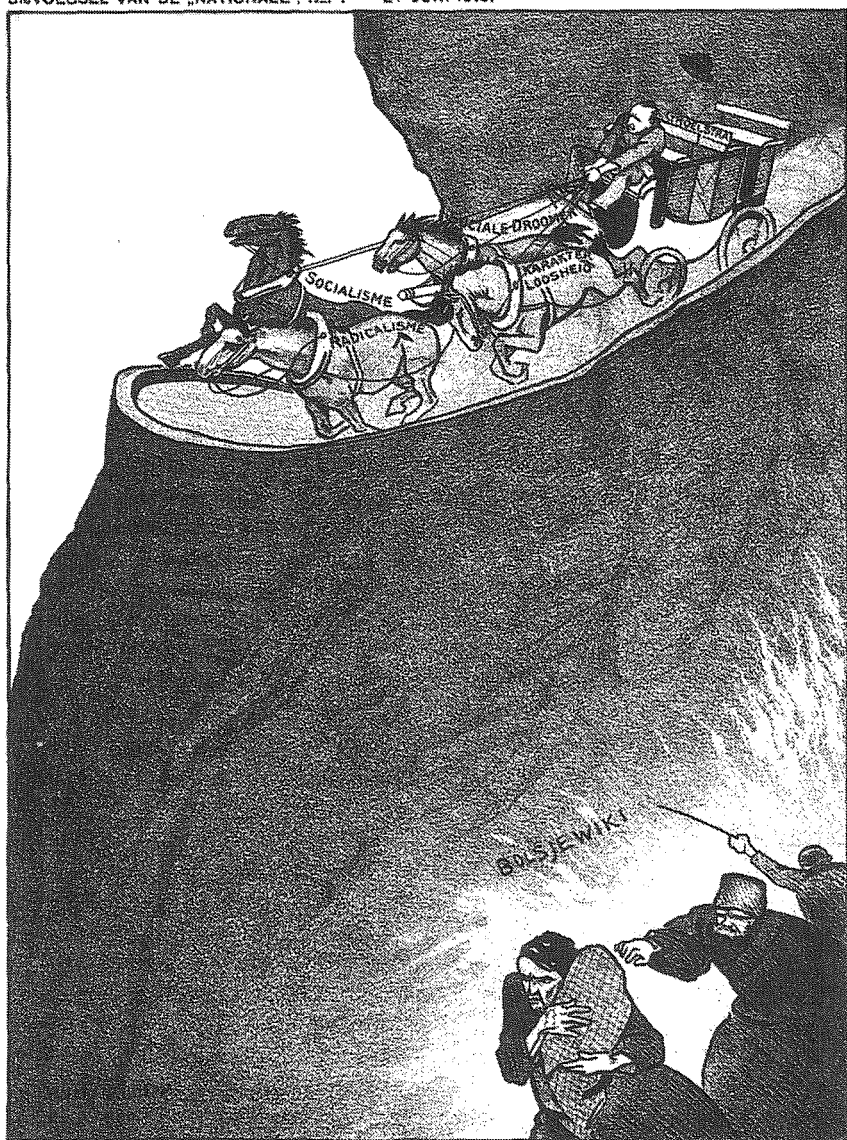
De revolutionaire opwelling van de SDAP

De SDAP was in 1894 opgericht met de uitdrukkelijke wens de parlementaire weg te bewandelen, maar daarnaast hield de partij de revolutionaire optie open. Ook het uittreden in 1909 van de meest extreme vleugel, de latere communisten, deed daaraan niets af. In het beginselprogramma van 1912 benadrukte de SDAP nog eens haar gebondenheid aan de marxistische klassenstrijd. Of die strijd met geleidelijke hervormingen beslecht kon worden of dat wellicht naar geweld diende te worden gegrepen, daarover waren de socialisten het onderling niet eens. In de praktijk leek het echter allemaal mee te vallen. De SDAP was wel radicaler dan de andere grote partijen, maar er leek geen gevaar te bestaan dat de in liberale oren vaak onaangenaam klinkende toekomstretoriek zou leiden tot het werpen van stenen in het kabbelende beekje van de Nederlandse politiek. Totdat in de herfst van 1918 in Duitsland en in andere Midden-Europese landen de revolutiegolven hoog opsloegen. Op

de koppen ervan zag SDAP-leider Pieter Jelles Troelstra – die al eerder de Russische Revolutie een inspirerend gebeuren had genoemd¹ – ook in Nederland kansen voor een revolutie. Op 11 november riep hij voor een menigte in Rotterdam uit: ‘De arbeidersklasse in Nederland grijpt thans de politieke macht. Zij zal zich moeten konstitueeren als een revolutionaire macht’². Een dag later in de Tweede Kamer eiste de socialistenleider van de regering dat ze afstand van de macht zou doen. In geval van weigering, sloot hij niet uit dat geweld zou worden gebruikt: ‘Wanneer het verlangen, dat er geen geweld zal komen, alleen is te bevredigen, doordat wij niet laten gelden datgene wat ons bezielt en wat het oogenblik ons mogelijk maakt naar onze vaste overtuiging, dan plegen wij verraad jegens onze eigen zaak, jegens de klasse welke achter ons staat, jegens den vooruitgang en jegens het Nederlandsche volk’³. Maar de socialistische aanhang bleef thuis en de vele massa-demonstraties die wél plaatsvonden, waren afhankelijkheidsbetuigingen aan het gezag en aan het Oranjestad. Het Nederlandse volk zette Troelstra in zijn hemd.

Deze episode had vèrstrekkende gevolgen voor de verhoudingen binnen de SDAP – waarover dadelijk meer – en voor de positie van de SDAP in het politieke veld. Troelstra’s optreden werd door de andere partijen eensgezind veroordeeld. Van de liberalen verklaarde Rink, de voorman van de Liberale Unie, dat hij zich in veel van de door sociaal-democraten gewenste praktische sociale hervormingen kon vinden, maar dat deze alleen langs wettelijke weg tot stand mochten komen. Ook de leider van de vrij-liberalen (de meest klassiek-liberale stroming), Dresselhuijs, wilde wel meewerken aan sociale hervormingen, maar niet zolang Troelstra met geweld bleef dreigen. En Treub, de oud-vrijzinnig-democraat die inmiddels de Economische Bond aanvoerde, zei dat revolutie maken in een democratisch land als Nederland was ‘... alsof iemand, die kiespijn heeft, om eraf te komen zich laat guillotineren’⁴.

Bestond de eerste reactie nog uit een mengeling van meegaandheid voor wat betreft de praktische doelstellingen en afwijzing van de methoden, daarna zat de schrik er voor jarenlang pas goed in. Was in november 1918 immers niet gebleken hoezeer de SDAP loerde op een kans om met geweld de macht te grijpen? Oh ja, Troelstra erkende achteraf de machtsverhoudingen ‘niet geheel juist’ te hebben ingeschat. Maar wat dan als de machtsverhoudingen gunstiger waren? Hoe kon je met iemand in de keuken gaan staan die je nu – vergeefs – had trachten aan te vallen met een lepelje, maar erop wachtte tot hij het vleesmes te pakken kon krijgen?



De Verkiezingen van 3 Juli: EEN GEVAARLIJK OOGENBLIK.

N. V. DRUCKERIJ „LUCKEN ET EMERSON”
... DEN HAAG.

Ook op de verhoudingen binnen de SDAP had de episode haar weerslag. De twee vleugels die de partij samen droegen, kwamen scherper tegenover elkaar te staan. De revolutionaire vleugel moest weliswaar erkennen dat Nederland nog niet rijp was gebleken voor de revolutie, maar het grote moment zou later zeker aanbreken. Tot die tijd hoefden socialisten medewerking aan hervormingen niet te schuwen, maar dat mocht de aandacht niet afleiden van de veel wezenlijker buitenparlementaire strijd. De reformistische vleugel vond de revolutie-poging een dwaasheid en wilde Nederland met kleine stapjes hervormen, binnen het kader van de door hem gewaardeerde parlementaire democratie. Zulk continu gesleutel zou volgens deze vleugel in een betere, socialistische maatschappij resulteren⁵.

Om een scheuring in de partij te voorkomen, werd op het partijcongres in 1919 een 'eenheidsmotie' geformuleerd. De SDAP verklaarde hierin dat ze voor wettelijke en democratische strijdmiddelen opteerde, maar ze sloot niet uit dat ze, als zich een revolutionaire situatie zou voordoen, met buitenwettelijke middelen de macht tot zich zou trekken. Of ze dat zou doen, hing af van de mate waarin steun zou kunnen worden gevonden⁶. De motie was een compromis, waarin elke vleugel kon lezen wat hij wilde, en dit dan ook deed.

Socialisatie

In de loop van de jaren twintig kregen de reformisten de overhand in de SDAP. De marxistische idealen werden niet opgegeven, maar dienden langs democratische weg te worden verwezenlijkt. De overwinning van het socialisme werd – geheel volgens het marxistische denkpatroon – gezien als '... historisch noodzakelijk, de socialisten belichamen de wezenlijke maatschappelijke behoeften van het volk, behalve natuurlijk die van de bourgeoisie die er door haar heerschappij tot nu toe in slaagde de volksmeerderheid een vals bewustzijn op te dringen. Maar kunnen de socialisten eenmaal beginnen met hun sociale revolutie, dan zullen het volk vanzelf de schellen van de ogen vallen'⁷. Een van de breekijzers naar de socialistische maatschappij was de 'socialisatie'. Begin 1920 bracht een socialisatiecommissie van de SDAP een rapport uit, waarin werd aanbevolen (voorlopig) een deel van de produktiemiddelen in gemeenschapshanden te brengen. De verspilling die inherent zou zijn aan het kapitalistische produktiesysteem, kon volgens de commissie worden vermeden als de produktie rationeel werd gepland, onder toezicht van de overheid en van een raad waarin arbeiders en consumenten mede vertegenwoordigd zouden zijn⁸.

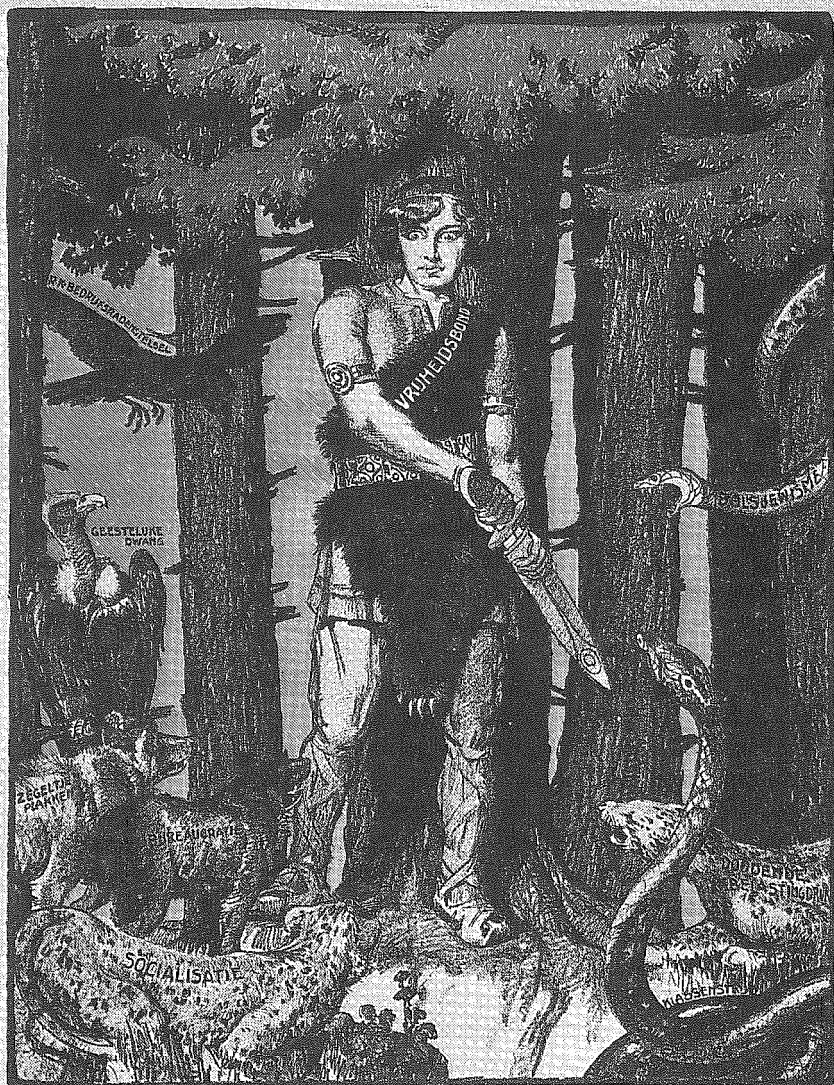
Zo'n onder de studeerlamp bedachte uitschakeling van de marktwerking, werd door de liberalen als onrealistisch van de hand gewezen. Nog

voor het uitkomen van het SDAP-rapport stak de vrij-liberale leider Dresselhuijs de draak met de socialisatie-eis: 'Men zou natuurlijk nog veel economischer handelen, indien men uit een reusachtigen pot een maaltijd kookte voor alle Nederlanders, hetzij hutspot of groene erwten of wat ook. Dat zou een uitstekend voedsel kunnen zijn. Maar wat zien wij nu voor een verschijnsel? Dit ... dat, terwijl op het oogenblik geklaagd wordt, en misschien te recht, over de mogelijkheid of niet-mogelijkheid van voldoende voeding, tot de gaarkeukens, in Amsterdam, in Rotterdam enz. niemand zich meer wendt, omdat men liever thuis zijn eigen potje kookt, naar eigen smaak, veel oneconomischer, veel duurder, met veel meer gas, omdat men daar tien maal de voorkeur aan geeft boven den dogmatischen hutspot, dien de socialisatie hun wil opdisschen'⁹. In 1923 bracht de Vrijheidsbond een rapport uit waarin werd betoogd dat socialisatie de vermeende verspilling van het kapitalisme niet zou tenietdoen, maar juist in de hand zou werken. De ervoor benodigde groei van het aantal ambtenaren en de omslachtigheid van de kunstmatig gevoede produktie, maakten het stelsel onnodig duur. Hiertegen zou ook niets kunnen worden ondernomen, omdat onder een gesocialiseerde bedrijfsvoering niemand direct belang heeft bij het drukken van de kosten¹⁰. Volgens de liberalen was het de socialisten ook niet zozeer om de meest efficiënte produktiewijze te doen, als om gevoelens van jaloezie te bevredigen. 'De socialisatie berust op deze gedachte...: beter allen arm, dan betrekkelijke welvaart voor een deel en meerdere welvaart voor een ander deel der bevolking'¹¹.

Het ontstaan van de Onafhankelijk Socialistische Partij

Dat de SDAP op den duur de meerderheid van de bevolking achter zich zou krijgen, stond voor de socialistische leiders buiten kijf. Totdat het zover was, kon eventueel in een 'democratische' coalitie worden samengewerkt met de Rooms-Katholieke Staatspartij (RKSP) en de Vrijzinnig-Democratische Bond (VDB). De SDAP hield zich voor zo'n coalitie beschikbaar, zonder al te happig te willen overkomen. Gezien de afwerende reflex van de RKSP, was de kans op totstandkoming van een 'democratische' coalitie overigens klein. Alleen in november 1925 leek het er even van te komen, toen de vrijzinnig-democraat Marchant met een formatie-opdracht werd belast. Zijn poging strandde op de onwil van de RKSP.

Een 'democratische' coalitie was voor de liberalen een schrikbeeld. Voor de verkiezingen van 1925 voorspelde het liberale partijblad: 'Als de sociaal-democraten en hun vrijzinnig-democratische trawanten dezen zomer in macht toenemen, dan zullen zij, al of niet officieel verbonden met een deel der rechterzijde, Vadertje-Staat nog in zijn bemoeizucht



STEMT DEN VRIJHEIDSBOND
LIJST 21

stijven...'¹². Bovendien wilden de liberalen niet geloven dat de SDAP revolutionaire methoden zou hebben laten varen. Nog altijd hoopt deze partij garen te spinnen bij het doelbewust aanwakkeren van de ontevredenheid onder de bevolking, becommentarieerde *De Vrijheid* de socialistische verkiezingswinst in 1925. Het feit dat Troelstra hetzelfde jaar de politiek verliet, zou daar wel geen verandering in brengen:

'Nu de forsche zweep van Troelstra
Aan diens handen is ontsnapt,
Dient het zwaaien van dien geesel
Door een ander opgeknappt,
Want de felheid van de soci's
Moet voortdurend opgepookt,
Daar de basis van hun willen
Met de werk'lijkheid niet strookt'¹³.

Het liberale partijblad had vakbondsleider Stenhuis voor ogen als de man die de zweep van Troelstra overnam. Maar het liberale dagblad *Het Vaderland* wees erop dat de nieuwe SDAP-leider, Johan Willem Albarda, de representant was van een andere vleugel, en voegde daaraan toe: 'De pogingen van den Hr. Albarda om zijn partij ministrabel te maken zullen echter met dubbele kracht moeten worden voortgezet'¹⁴.

Zoals hierboven al is opgemerkt, was de RKSP vooralsnog niet bereid met de socialisten in één kabinet te gaan zitten. Evenmin boekte de SDAP veel vorderingen bij verkiezingen. De frustratie hierover leidde tot zware kritiek van de socialistische linkervleugel. Deze meende dat de SDAP nooit katholieke arbeiders voor zich kon winnen als ze zich bleef optutten in de hoop bij de RKSP-leiding in de smaak te vallen. Het schoonheidsmasker moest eraf en de RKSP behoorde fel te worden aangevallen. Dán zouden de katholieke arbeiders begrijpen hoezeer zij tot nu toe waren misleid, en zouden zij de socialistische rijen komen versterken. Niet dat de SDAP moest wachten tot alle arbeiders tot haar gekomen waren. In de ogen van de revolutionaire oppositie binnen de partij was de economische crisis, die het Westen na de beurskrach van 1929 teisterde, de laatste stuiptrekking van het kapitalisme. Nu moest de socialistische beweging door directe acties de genadeslag geven¹⁵. Maar, constateerde de linkervleugel, de socialistische leiders verzuimden dit te doen. Daarom stelde deze vleugel begin 1932: 'deze leiding, die in alle opzichten gefaald heeft, mag niet langer aan het hoofd der partij staan'¹⁶.

Tot dan toe was de SDAP-leiding vrij coulant geweest, maar nu was voor haar de maat vol. Op het paascongres van 1932 diende het partijbestuur een resolutie in, die agressief geweld afwees en gelastte dat

de eigen bladen van de linkervleugel werden opgeheven. Met bijna 80% van de afgevaardigden vóór werd de resolutie aangenomen. De verslagen revolutionairen liepen weg en richtten de Onafhankelijk Socialistische Partij (OSP) op.

In liberale kring vonden enkelen dit een hoopvol teken. Zo concludeerde het dagblad *Het Vaderland* dat de kans dat de SDAP tot revolutionaire daden zou overgaan, was verminderd, hetgeen 'winst' was te noemen. Al moest de moeilijke eindstap nog worden gezet, de SDAP was 'ietwat meer ministeriabel' geworden¹⁷. Maar bij de meeste liberalen overheerste toch de scepsis. Niet alle linksen waren immers uit de SDAP getreden. En ook de meer rechts-gerichten binnen die partij zouden geen principiële bezwaren tegen een greep naar de macht hebben. Ze vonden alleen het tijdstip nog niet daar en wilden niet onnodig arbeidersbloed vergieten. De SDAP leek zich nu wel wat gematigd te hebben, maar zou in tijden van crisis waarschijnlijk de steven weer naar links wenden¹⁸. Volgens sommige liberalen was het socialisme zelfs principieel gelijk te stellen aan het communisme, omdat beide het individu met dwang aan de gemeenschap wilden onderwerpen. Deze liberalen meenden: 'Het eenige verschil kan hierin bestaan dat het *aantal* slaven verschilt...'¹⁹.

Het defensievraagstuk

Het defensievraagstuk was voor veel liberalen een belangrijk ijkpunt voor de betrouwbaarheid van de SDAP. De SDAP streefde eenzijdige 'nationale ontwapening' na. Ze zag uitgaven voor leger en vloot als geldsmijterij ten behoeve van het 'militarisme'. Dit standpunt was de LSP een doorn in het oog. Deze partij achtte een sterke defensie noodzaak en bestreed de gedachte dat de socialistische ontwapeningseis door pacifisme was geïnspireerd. Want als de socialisten zo tegen de toepassing van geweld in de politiek waren, waarom stonden ze dan, in de vorm van de klassenstrijd, een burgeroorlog voor? Juist de klassenstrijd was, aldus de liberalen, de sleutel tot het ware motief van de socialistische ontwapeningsdrift. Het leger is in dit leerstuk een instrument van de staat, die in handen is van de klasse-vijand. 'Begint men dit machtsmiddel af te breken en ontketent men als dit ongeveer is gelukt een revolutie, dan heeft men de meeste kans van slagen'²⁰.

Nauw hieraan gerelateerd was de kwestie van de 'dappere ongehoorzaamheid'. Het ging hierbij om de houding die de SDAP wilde innemen in het geval dat Nederland mobiliseerde. In 1927 kondigde Van Zadelhoff, de militaire specialist van de socialisten, in de Tweede Kamer aan: 'als er oorlog komt, zullen wij probeeren door massale dienstweigering, desnoods door algemeene werkstaking, dien onmogelijk te maken'²¹. Drie jaar later verklaarde fractievoorzitter Albarda: 'dat,

wanneer de regeringen de misdaad van den oorlog zouden ontketenen, daartegen elk doelmatig middel geoorloofd is, ook al valt het ver buiten het wettelijk geoorloofde'²².

Zie je wel, dacht men in LSP-kring, de socialisten zitten er gewoon op te wachten tot de situatie hun de gelegenheid geeft het wettig gezag omver te werpen. Het LSP-partijblad toonde zijn woede over zulk landverraad met het rijmpje:

'Hollands vlag, je wordt m'n vloermat
Als een vijand nader rukt
En een inval in deez' landen
Door mijn toedoen mee gelukt
'k Haal hem in, hij krijgt mijn huis
Tot mijn eigen vrouw inkluis'²³.

De muiterij op 'De Zeven Provinciën'

Albarda zou in 1931 het standpunt van de 'dappere ongehoorzaamheid' wel iets afzwakken, maar had inmiddels bij de liberalen het door de gebeurtenissen van 1918 gewekte wantrouwen, weer doen herleven. In 1933 werd aan dit wantrouwen nieuw voedsel gegeven. Op 4 februari van dat jaar brak in Indië een muiterij uit op het marine-opleidingsschip 'De Zeven Provinciën'. Het schokte de Nederlandse burgerij diep. 'Sedert menschenheugenis is onze zeemacht vrij gebleven van den blaam het gezag in eigen huis niet te kunnen handhaven...', klaagde het *Algemeen Handelsblad*, maar nu is '... een van de pijlers waarop het Nederlandsch gezag in Indië rust op verontrustende wijze ondermijnd'²⁴. Gedurende vijftieneenhalf dag volgde de vaderlandse pers het gebeuren in Indië tot in het kleinste detail. Op 10 februari kwam de ontknoping: nadat één bom, afgeworpen door een regeringsvliegtuig, 23 mensen doodde en 14 verwondde, gaven de muiters zich over.

Hiermee was het onderwerp voor de liberale pers geenszins van de baan. De SDAP had veel begrip voor de muiters getoond en zich zeer kritisch uitgelaten over het optreden van de regering. Het aan de SDAP verbonden dagblad *Het Volk* had de muiters zelfs uitbundig lof toegezwaaid. Het liberale dagblad *Het Vaderland* meende dan ook: 'Het gebeurde biedt een uitstekende gelegenheid om de sociaal-democratische theorie eens aan de praktijk te toetsen'²⁵. Uit die toets kwam volgens de liberalen naar voren dat de socialisten onbetrouwbaar waren. Hoewel een enkele socialist de muiterij ondubbelzinnig had veroordeeld, had de partij als geheel voor de anarchie en tegen het wettig gezag gekozen. Nu bleek, volgens de liberalen, hoezeer alle zogenaamde veranderingen sinds 1918 slechts schijn waren, want net als toen sloeg de SDAP nu een 'lamlendi-

ge, troebele figuur'²⁶. 'Evengoed als in 1918 was in 1933 een aanzienlijk deel der socialistten bezeten door revolutionaire romantiek; zij verwachtten Het Wonder en gaven daarvoor gaarne grondwet, democratie en legaliteit cadeau'²⁷. De SDAP was onbetrouwbaar en dubbelzinnig gebleken en werd in de liberale pers dan ook steevast als 'Janus de Vleermuis' aangeduid. Van deze pers kreeg Janus het advies te leren niet altijd van twee walletjes proberen te eten, want 'dit langdurige geredeneer ter verzoening van het revolutionaire karakter met de democratische methode, verzwakt de revolutie en maakt de democratie wantrouwig'²⁸.

Naar aanleiding van de gebeurtenissen verbood de regering militairen om bladen van 'De Arbeiderspers' te lezen en plaatste ze de SDAP en het NVV op de lijst van voor defensie-ambtenaren verboden organisaties. Hoewel de liberale pers zich afvroeg of men zo de ondermijnende elementen niet ondergronds joeg²⁹, betoonde ze er onder het motto 'Beter geen vloot dan een halfroode vloot' haar instemming mee³⁰. Dat de SDAP over de regeringsmaatregelen een keel opzette, was onbegrijpelijk. Ze wilde de weermacht toch afschaffen? Waarom zouden socialistten willen werken bij een organisatie die ze wilden opheffen? Daar moesten duistere motieven achter steken in de sfeer van de 'dappere ongehoorzaamheid'³¹.

Een nationaal kabinet zonder socialistten

De liberalen meenden dat de muiterij meer dan ooit duidelijk had gemaakt dat het 'nationaal belang' voorop moest worden gesteld. Daarom zouden alle partijen die achter het gezag stonden, na de in mei 1933 te houden verkiezingen een nationaal kabinet moeten vormen. Dit zou daarmee uit vijf partijen bestaan, want de SDAP kon op het punt van gezag niet vertrouwd worden³². Hoewel de RKSP er weinig voor voelde met de in haar ogen te conservatieve LSP in één kabinet te gaan zitten, werd de wens van de LSP na de verkiezingen vervuld, vooral omdat de nieuwe kabinetsleider Colijn de liberalen er graag bij wilde hebben. Zelf toonde de LSP zich tijdens de formatie zeer inschikkelijk, om te voorkomen bij de socialistten en de communisten in de oppositiebankjes te belanden. Een erger lot kon de partij zich namelijk niet voorstellen³³.

Voor de SDAP waren zowel de verkiezingen als de formatie rampzalig verlopen. Ze verloor twee zetels en bleef als enige van de grote partijen buiten het kabinet. Haar onbesuisde optreden tijdens de muiterij had de socialistenvrees onder de overige partijen doen herleven en zo haar isolement vergroot. Reden te over om zich te bezinnen. Op 10 juni 1933 werd onder voorzitterschap van Albarda een 'herzieningscommissie' ingesteld, die op 26 oktober van hetzelfde jaar verslag uitbracht. De conclusie luidde dat de partij haar program niet behoefde te herzien, maar ook niet ten volle behoefde te verwezenlijken. De bereidheid tot deelname aan de regering

werd herhaald en samenwerking met de communisten uitgesloten. Het leerstuk van de klassenstrijd bleef echter overeind. En al werd het standpunt van 'dappere ongehoorzaamheid' geschrapt, dat van 'nationale ontwapening' werd gehandhaafd. De historicus Knegtmans oordeelt over de werkzaamheden van de commissie-Albarda: 'In feite had het Herzieningsrapport op geen enkel punt duidelijkheid verschaft'³⁴. Het kostte het SDAP-congres van april 1934 dan ook niet veel moeite de conclusies van het rapport te aanvaarden.

In de veelheid van liberale reacties op het rapport kunnen we drie lijnen aanbrengen. De eerste is die van rabiate socialistenvreters. Zij wezen degenen die meenden dat het rapport een andere geest ademde, op het volgende: 'Een geest die zich in iets anders uitdrukt dan in program, besluiten of tactiek, is een geest waarop de politieke lommerd geen geld mag geven'³⁵. Veranderingen wilden degenen die volgens deze lijn dachten niet zien. Ze wel erkennen zou ook complicaties hebben opgeleverd voor het zelfbeeld van de LSP als anti-socialistische strijdorganisatie³⁶.

De tweede lijn komt het meeste voor. Dit is de lijn van de sceptici. Zij meenden dat de SDAP in een aantal kwesties het accent in 'nationaal-loyale richting' had verlegd, maar geloofden niet in de oprechtheid ervan. Het zou om een tijdelijke camouflage gaan, waarbij 'de Huik naar den wind gehangen' werd, maar de rode Janus-figuur zou van twee walletjes blijven eten³⁷. Hoe dichtbij waren immers de gebeurtenissen rond Troelstra in 1918 en rond 'De Zeven Provinciën' in 1933? En dan zou de SDAP van een Saulus een Paulus zijn geworden? Nee, slechts tactisch-opportunistische motieven konden hierachter steken, veronderstelden de liberalen die volgens deze lijn dachten. Hoogstens kon men hopen: 'dat van deze nadrukkelijke en openlijke zwenking in de sociaal-democratische *tactiek* (want meer is het nog niet), op den duur een opvoedend karakter zal blijken uit te gaan, die tenslotte ook de *diepere overtuiging* der partij zal beïnvloeden'³⁸.

De derde lijn is die der welwillenden. Zij vonden dat er aan de SDAP nog het nodige viel te verbeteren, maar hadden er wel vertrouwen in dat die partij voor de democratie zou kiezen. Tenslotte had de SDAP de 'dappere ongehoorzaamheid' geschrapt en zou ze aan de 'nationale ontwapening' slechts vasthouden om de oppositie binnen de partij rustig te houden³⁹. Er zou vast en zeker spoedig een nieuw herzieningsrapport volgen⁴⁰. Er was in de SDAP principieel het een en ander veranderd, en er was daarom '... minder reden voor wantrouwen, nu de periode van ondemocratische, min of meer revolutionaire escapades tot het verleden schijnt te behooren'⁴¹. Wel was het nog te vroeg om de SDAP regerings-verantwoordelijkheid toe te vertrouwen, meenden de welwillenden.

Het Plan van de Arbeid

In de herfst van 1935 presenteerde de SDAP het Plan van de Arbeid, als een alternatief voor het door de regering gevoerde economische beleid. In dit Plan stelden de socialisten onder andere voor dat de overheid gedurende drie jaar in totaal 600 miljoen gulden zou lenen om dit in openbare werken te steken. Dat zou de economie de opkikker geven die ze nodig had en uiteindelijk 200.000 mensen aan een baan helpen. Het Plan werd door de partij aanvaard, maar voor veel socialisten was dat wel even slikken. Sinds wanneer immers was het hun taak de kapitalistische economie weer op de been te helpen? Feitelijk werd hier toch de marxistische klassenstrijd verlaten⁴².

Juist dat element werd in de LSP gewaardeerd⁴³. Maar verder moest men weinig van het Plan hebben. Het kwam ofwel neer op potverteren, of zou anders, als de 600 miljoen gulden niet uit opgepote gelden bestond, tot koopkrachtverschuiving in plaats van -vergroting leiden⁴⁴. In de ogen van klassieke liberalen was het Plan van de Arbeid het zoveelste rode studeerkamerprodukt. De socialisten moesten leren inzien dat de kapitalistische economie op natuurlijke wijze was gegroeid. Op haar waren dan ook natuurwetten van toepassing, die men niet kunstmatig kon veranderen. Deze liberalen redeneerden: 'Laat men eens aannemen, dat zij die eens gekwetst werden door een vallende steen, nu eens propaganda gingen maken voor de invoering van een andere natuurwet; de steenen zouden voortaan niet meer naar beneden, maar naar boven moeten vallen! Gesteld dat die nieuwe, betere natuurwet met algemeene stemmen in onze Tweede Kamer werd aangenomen! Welnu, de steenen zullen dan wel naar beneden blijven vallen'⁴⁵. Niet alle LSP'ers hielden overigens aan zo'n strikte laissez-faire-politiek vast. Vooral tegen het eind van de jaren dertig groeide binnen de LSP de aandacht voor een sociaal beleid dat in ieder geval bescherming tegen 'vallende stenen' zou kunnen bieden.

De voor liberalen belangrijkste pijnpunten in het economisch gedachtengoed van de SDAP, betroffen overigens niet zozeer de economische inzichten zelf, als wel hun politieke grondslagen en consequenties: het leerstuk van de klassenstrijd en de grote rol die aan de overheid werd toebedacht. Beide punten zouden leiden tot dictatuur en tirannie⁴⁶. De liberale houding in deze werd in 1936 als volgt verwoord door het LSP-Tweede Kamerlid Steven Bierema: 'Voor wat ons betreft, zullen wij alleen bereid zijn met sociaal-democraten samen te werken, indien van elk Marxistisch verlangen wordt afgezien ... *niet in de eerste plaats uit economische overwegingen*... Ik twijfel geen oogenblik aan de goede bedoeling en oprechte overtuiging, dat socialisme en democratie onafscheidelijk zijn, maar is die twee-eenheid ook mogelijk? Naar onze overtuiging is socialisme niet te verwezenlijken zonder een element van dwang'⁴⁷.

Het nieuwe SDAP-beginselprogramma

Om uit het isolement te komen meende een groeiend aantal socialisten dat oude dogma's overboord moesten worden gegooit. Deze ontwikkeling resulteerde in 1937 in een nieuw beginselprogramma en een nieuw defensiestandpunt⁴⁸. In een viertal hoofdkwesties werd een drastisch andere koers ingezet.

In de eerste plaats accepteerden socialisten de democratie niet alleen als methode om de macht te veroveren, maar ook vanwege haar intrinsieke waarde. In de tweede plaats werd de idee vaarwel gezegd dat de klassenstrijd de motor was van alle vooruitgang. De SDAP zag nu in dat de maatschappij rijker geschakeerd was dan het zwart-wit schema van Karl Marx aangaf. In de derde plaats erkenden de socialisten dat er zoiets als een 'nationale gedachte' bestond. De SDAP sprak uit historisch deelgenoot te zijn van de Nederlandse natie en haar geestelijke vrijheid en verdraagzaamheid. In de vierde plaats schrapte de partij de 'nationale ontwapening' van haar verlanglijst. Ze sprak nu expliciet uit dat Nederland niet alleen bereid moest zijn mee te werken aan militaire sancties in het kader van een Volkenbondactie, maar tevens in staat diende te zijn zichzelf te verdedigen.

Deze veranderingen konden niet zonder slag of stoot worden doorgevoerd. Van wie jarenlang voor 'nationale ontwapening', klassenstrijd en republikanisme hadden gemarcheerd, mocht ook niet verwacht worden dat zij allen op commando rechtsomkeert konden maken. Toch stemde op het partijcongres van 1937 een meerderheid van de afgevaardigden met de voorstellen in.

Niemand kon nu nog ontkennen dat er bij de SDAP iets was veranderd. De lijn van de rabiate socialistenvreter onder de liberalen, die in 1934 nog stelden dat er helemaal niets was veranderd, was dan ook in het niets opgelost.

De meeste liberalen stonden nog wel altijd op de lijn der sceptici. De socialistische defensiezonden uit het recente verleden werden uitvoerig opgerakeld. Slechts de dreiging van het fascisme zou de SDAP nu om hebben doen gaan. Juist de landsverdediging kon echter niet afhankelijk worden gemaakt van politieke conjunctuurschommelingen, want ze kon niet in één handomdraai op peil worden gebracht⁴⁹. Ook de ommezwaai op het gebied van de klassenstrijd moest met de nodige korrels zout worden genomen. De SDAP was tot het inzicht gekomen dat de 'echte' arbeiders nooit een meerderheid zouden vormen, en probeerde nu kiezers uit de middenklasse te trekken door 'burgerlijke' symbolen over te nemen. Maar de aanhangers van de sceptische liberale lijn waarschuwden tegen deze misleidingspoging: 'De voorgevel-restauratie van de SDAP moge op den „man-in-de-sstraat" indruk maken, zij, die door de gordijnen

hebben gekeken, weten, dat daar binnen alles bij het oude is gebleven'⁵⁰. De LSP zou duidelijkheid moeten scheppen door samenwerking met de SDAP a priori af te wijzen⁵¹.

Het aantal mensen dat op de welwillende lijn zat, was nog altijd kleiner dan het aantal sceptici. Deze welwillenden constateerden al in 1936 dat zich onder de socialisten 'een streven openbaart, een plaats in te nemen in de nationale gemeenschap'⁵². Het LSP-Kamerlid Bierema vroeg aandacht '... voor het feit, dat de SDAP een sterke evolutie doormaakt, waarover ik mij van harte verheug'⁵³. De SDAP liep in de goede richting. Hier en daar mocht het wel wat sneller gaan, maar de kentering was er, en was uitdrukking van een oprechte mening. Hoewel deze ontwikkeling positief werd gewaardeerd, was ze nog niet ver genoeg gevorderd om samenwerking te rechtvaardigen⁵⁴.

Een nieuwe lijn tekende zich nu af van liberalen die wél met de SDAP wilden samenwerken. De journalist Doe Hans, tevens ijveraar voor een fusie tussen LSP en VDB, verweet zijn mede-liberalen een 'ietwat ziekelijke vrees voor regeerings-samenwerking met sociaal-democraten'⁵⁵. Hij kreeg bijval vanuit de basis van de LSP, waar de mening was te horen dat het maar eens uit moest zijn met 'het spelletje van het schoppen naar de SDAP'⁵⁶. Geluiden als deze bleven echter erg spaarzaam.

Twee rode ministerssteken

In 1937 moest de LSP bij de verkiezingen zware klappen incasseren. De partij viel terug van 7 naar 4 zetels (op een totaal van 100) in de Tweede Kamer. Bovendien verdween ze uit de regering, net als overigens de VDB. De oude confessionele coalitie herrees. Maar binnen die coalitie groeide de onvrede bij de katholieken. Zij vonden dat te weinig aandacht werd geschonken aan hun plannen om de werkgelegenheid te verruimen. Het hervormingsproces binnen de SDAP hielp hen ondertussen hun ingeroeste socialistenfobie te overwinnen. In 1939 verbrak de RKSP de confessionele coalitie, en vormde met de SDAP, de VDB en de Christelijk Historische Unie (CHU) een nieuw kabinet. Voor het eerst in de Nederlandse geschiedenis namen twee socialisten plaats achter de regeringstafel: Albarda op Waterstaat en Jan van den Tempel op Sociale Zaken.

De LSP bleef buiten de regering. Maar al zat ze nu in de oppositie, het koor van de sceptische lijn inzake de perceptie van de SDAP zwakte af. Wel klonken de stemmen nog die waarschuwden dat onder een deel van de sociaal-democraten tendensen sluimerden die op onverwachte momenten konden uitbarsten. Was de manier waarop de pas beëdigde socialistische ministers in eigen kring waren ontvangen, niet tekenend? 'De ontroering over dit eerste roode doordringen in het regeeringskasteel werd uitsluitend gesymboliseerd in omhooggeheven gebalde vuisten'⁵⁷.

VRIJZINNIGE VROUWEN WAAKT
TEGEN ROODE OF ZWARTE OVERHEERSCHING



STEMT DEN VRIJHEIDSBOND

De meeste liberalen zaten inmiddels op de lijn van welwillendheid. Het optreden van twee socialistische ministers was niet ideaal, maar ook niet principieel bezwaarlijk. Als personen waren Albarda en Van den Tempel aanvaardbaar⁵⁸. De LSP-Tweede Kamerfractie beloofde het kabinet zelfs waar mogelijk loyaal te steunen⁵⁹, een houding die nooit was aangenomen als ze de SDAP nog als een gevaarlijke, anti-democratische, radicale partij had gezien.

En dan was er nog de groep van liberalen die zelf met de SDAP had willen samenwerken. Opmerkelijk is dat bij een deel ervan anti-papistische motieven een rol speelden. Vanuit dit deel werd de suggestie gedaan om samen met de SDAP een anti-katholiek blok te formeren⁶⁰. De suggestie vond weinig weerklank. Al was het maar omdat slechts een kleine minderheid van de liberalen voor samenwerking met de SDAP voelde.

Samenvatting en conclusie

De woorden die Troelstra in november 1918 sprak, hadden een langdurige nagalm. De liberalen, die in 1913 nog in één kabinet hadden willen samenwerken met de SDAP, zagen vanaf 1918 tot ver in de jaren dertig in Nederlands grootste socialistische partij een revolutionair gevaar voor de democratie. De SDAP hield er in liberale ogen toch al zeer onrealistische denkbeelden op na, maar Troelstra's optreden in 1918 had nu ook nog eens haar revolutionaire gemoed blootgelegd. Voor liberalen stond het vast dat socialisme alleen met dwang kon worden opgelegd, en de SDAP had aangegeven geweld niet te schuwen. Omdat niet alleen de liberalen maar ook de confessionelen afkerig waren van de in de boezem van de SDAP sluimerende agressie tegen de bestaande maatschappij, kwam die partij in een isolement te verkeren.

In de jaren twintig spande de SDAP zich in om de revolutionaire tendensen onder controle te krijgen. Het zou de leiding van de partij in botsing brengen met de linkervleugel. In 1932 verlieten veel revolutionair gezinden de SDAP. Maar de liberalen, die in de tussentijd elke socialistische uiting van gezagsonderminning breed hadden uitgemeten, bleven wantrouwig. De socialistische houding tijdens de mouterij op 'De Zeven Provinciën' was voor de liberalen de bevestiging dat hun wantrouwen terecht was.

In de periode 1933-1937 verlegde de SDAP haar koers. Het traditionele marxistische gedachtengoed leek te worden verruild voor de meer bescheiden doelstelling de bestaande Nederlandse samenleving (nog altijd aanzienlijk) bij te schaven. In de liberale reacties hierop zijn vier lijnen te ontdekken. De eerste lijn van rabiate anti-socialisten, die ontdekten dat er iets veranderde, verdween spoedig, omdat deze opstelling niet was vol te houden. De tweede lijn bestond uit sceptici die de socialistische

zwenking als onoprecht afdeden. Door zich gematigd voor te doen zou de SDAP hopen te mogen meeregieren. Zover mocht het van deze sceptici niet komen. Lange tijd was deze lijn dominant. De derde lijn geloofde wel in de oprechtheid van de veranderingen binnen de SDAP. De bezwaren tegen deelname van de SDAP aan de regering vervielen in deze optiek, maar zelf moest de LSP niet met de SDAP gaan samenwerken. Daarvoor bleven de verschillen tussen de beide partijen te groot. Deze lijn telde een groeiend aantal aanhangers en vertegenwoordigde de officiële koers van de LSP in 1939. Een vierde lijn bestond uit voorstanders van samenwerking tussen LSP en SDAP. Deze lijn tekende zich niet eerder dan in 1936 af en bleef ragfijn.

Voor alle liberalen – in welke lijn zij ook stonden – lagen de criteria waarop de SDAP getoetst werd, gelijk. Ook tijdens de economische crisis ging het de liberalen niet in eerste instantie om de sociaal-economische verhoudingen of de inrichting van de economie. Er waren hogere waarden dan die welke verband hielden met de economie. Het liberale primaat van de politiek bleek uit het belang dat gehecht werd aan de vraag of een partij zuiver op de graat was wat betreft het democratisch gezag, de handhaving daarvan binnenslands en naar buiten toe. Vanwege recente socialistische ‘misdragingen’ op dit terrein was de liberale beeldvorming veelal emotioneel beladen. Als het ging om de handhaving van de liberale democratie waren de liberalen bijzonder waakzaam, en bezagen zij zeker ook de SDAP uitermate kritisch.